

Веселка ТОНЧЕВА (Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН)

Veselka TONCHEVA (Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Sofia)

ПОГРЕБАЛНИ ОПЛАКВАНИЯ ОТ ОБЛАСТТА ГОЛО БЪРДО, АЛБАНИЯ, В БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ

FUNERAL LAMENTATION FROM GOLLOBORDA REGION, ALBANIA, IN BALKAN CONTEXT

The text presents lamentations in funeral and memorial rites in the region of Golloborda. This region remained in the Albanian territory at the time when Albania was formed as an independent country in 1912–1913 during the Balkan War. The Bulgarian villages in East Albania were 21, while 6 (or 2) remained in the territory of the western part of present day Republic of Macedonia. Lamentations are still functioning as part of preserved funeral and memorial rites in force both for Christians and Muslims in Golloborda. After a fieldwork observation and recording the author analyzes Gollobordian lamentations – who laments, when, what is the “scheme” of lamentation in the funeral and memorial rites, what is their text and musical content etc. The existence of Golloborda’s community in Albanian ethnic, linguistic and culture context hasn’t affected neither traditional song folklore, nor funeral lamentation rites of Golloborda’s inhabitants. They have their verbal and musical signs that incorporate them into Bulgarian and wider – into Slave funeral lamentation rites.

Keywords: Golloborda (Albania), funeral and memorial lamentations, text, music.

Голо Бърдо

Областта Голо Бърдо се намира на териториите на днешните Републики Албания и Македония. Разделена е при формирането на Албания като независима държава през 1912 г. по време на Балканските войни, а след това и като резултат от посланическата конференция на Великите сили в Лондон и международната дипломатическа конференция във Флоренция през 1913 г. (Елдъров 2000: 5). Българските, по онова време, села, останали в Източна Албания са 21, а 6 остават на територията на тогавашното Кралство на сърби, хървати и словенци, днес Република Македония (вж. Миланов 2001: 17-18).

В периода 1913–1939 г. (до началото на Втората световна война) контактът на България с голобърдци е сравнително активен (дипломатическите отношения между България и Албания датират от 1914 г.). След 1948 г. обаче със затварянето на границите на Албания по време на режима на Енвер Ходжа се прекъсват и връзките на България с тази общност и информация за нея у нас почти липсва. Общественият и научен интерес се активизира отново едва след демократичните промени в Албания (а и в България) в началото на 90-те години на ХХ в.

Историческите сведения сочат, че към края на ХІХ и в началото на ХХ в. националното дефиниране на Голо Бърдо е българско, макар и в областта Македония. Според статистиката на населението от 1873 г. (вж. Македония и Одринско 1873), както и спо-

ред В. Кънчов (Кънчов 1900) тези села принадлежат към Дебърската каза и са населени от българи християни и българи мюсюлмани. На практика появата на самоопределяне като македонци е в голяма степен плод на политики, провеждани след 1945 г., след създаването на СФРЮ. Днес идентичността на голобърдци е разколебана, поставена е в състояние на „избор“ между България и Македония, макар по-възрастните хора категорично да отхвърлят етнонима македонец (като късно конструиран), както и в албанския езиков и културен контекст голобърдци да са наричани „бугари“. Особено устойчиво е назоваването на езика като „бугарски“.

Погребални и поменни оплаквания в Голо Бърдо

В погребалната и поменна обредност в Голо Бърдо¹ оплакванията заемат важно място. Те и днес са действаща и жизнена практика и сред християни, и сред мюсюлмани. В началото на 70-те години на ХХ в. Ст. Генчев установява, че разделянето на етническото землище на България на източни и западни диалекти по ятовата граница в етнографско отношение се отнася и за оплакванията (Генчев 1971; Генчев 1969). Ако Голо Бърдо се разглежда като най-западномакедонския дял на българските земи (в езиково и диалектно отношение), то характеристиките, изведени за тези региони, се отнасят и за тази област.

В Голо Бърдо оплакват само жени. Отделни български автори пишат, че „много рядко, но се срещат и мъже, които оплакват на глас“ (Кацарова 1969: 178), тъй като „за мъжете е срамно да оплакват високо“, „сълзите са женска работа“ (Вакарелски 1990: 70). Идентично е схващането и в Голо Бърдо. Изследвайки *торбешите* от няколко села в Скопския дял на Торбешията, две села между Т. Велес и Богомил, най-голям брой села в Долнореканския край, едно село в Мала река, и села в Голо Бърдо, В. Панкова установява, че там мъжете също не оплакват (Панкова 1966: 409–410).

Що се отнася до т. нар. „професионални“ оплаквачки, наети срещу заплащане – такива обикновено няма при българите, няма и в Голо Бърдо. Същото заключение прави Милошевич и за сърбите. У преселените в Словакия хървати обичаят с наети оплаквачки е съществувал (Милошевић 1940: 232). Често обаче, а така е и в Голо Бърдо, се канят да оплакват жени (нероднински), поради качествата им на добри оплаквачки – те са утвърдени в общността и присъствието им на всяко погребение „задава“ звученето на оплакванията.

Основният корпус оплаквания в Голо Бърдо се реализира в деня на смъртта като оплакването (както и на помени) е на местния диалект, а не на албански език². По информация от с. Лешничани денят на смъртта дори е единственият момент, свързан с оплакването в цялата погребално-поменална обредност, за разлика например от с. Големо Острени, където се оплаква в определени дни до навършването на година от смъртта. При *торбешите* в Република Македония жените също оплакват само един ден – в деня на смъртта, и то докато починалият е още в дома си, не присъстват на гробища нито при погребението, нито по-късно. Така денят на смъртта е единствената възможност за реализиране на оплаквателна практика и това е причината в научната литература да не присъстват публикувани текстове на подобни оплаквания (Панкова 1966: 408).

Оплакванията в деня на смъртта са с най-голяма динамична амплитуда и са най-емоционални. Те започват със „съобщителното“ оплакване, чрез което селската общност научава за смъртта и то играе роля и на „приканване“ на близките, роднините и приятелите на починалия да дойдат в дома му. При *торбешите* в Република Македония също съществува „съобщителното оплакване“, въпреки че според религиозните норми на исляма оплакването не е позволено (Панкова 1966: 406). При румънците например непосредствено след опелото близките родственици заплакват с дълги високи тонове, като към тях се присъединяват и други присъстващи. Това продължава от 4 до 6 часа. (Lazâr 1910: 169). Оплакванията в Голо Бърдо завършват с изнасянето на починалия от дома му, тъй като жените-мюсюлманки не ходят на гробища. Такава е практиката и при *торбешите* в Република Македония – покойникът е оплакван от жени до пристигането на ходжата (ходженка ако починалият е от женски пол). До изнасянето му от къщата жените продължават да оплакват, а след това се разотиват (Панкова 1966: 409). В Скопска Църна Гора при изнасяне на починалия от дома му пеят песни, подобни на сватбените прощални песни (Петровић 1907: 490). В Голо Бърдо през нощта не се оплаква и тази забрана Дробнякович наблюдава и в сръбската оплаквателна практика³, където се вярва, че така се привличат зли духове (Дробњаковић 1960: 162).

„Схемата“, по която протичат поменните оплаквания в Голо Бърдо, е следната – оплаква се три дни след смъртта, три поредни петък, на помена на шест седмици, на шест месеца и на една година. Сходна информация дава и Н. Лиманоски за македонците-мюсюлмани – оплаква се в деня на смъртта, три поредни петъка след това, на помен (на 6 седмици) и на година (Лиманоски 1993: 345). Важно е да се отбележи обаче, че оплакването става у дома, а не на гробища. Очевидно е налице вътрешна вариантност на тази обредност в рамките на Голо Бърдо, тъй като например в с. Кленье се оплаква само в деня на смъртта, в деня след погребението и след това чак на помена на шест седмици⁴.

Словесно съдържание на оплакванията

Текстовете на оплакванията обикновено съдържат определени устойчиви мотиви (дефинирани от различни автори), които се възпроизвеждат с различна вариантност (Динеков 1980: 361-367; Тодоров 1971: 148-149; Буркхарт 1990: 90; Микитенко 2001; Кауфман 1988: 263).

В Голо Бърдо могат да се наблюдават примери за почти всички познати мотиви, но сред константно присъстващите е „жалбата, че умрелият е оставил близките си сами, осиротели, без помощ и закрила“ (по Динеков), „описване на тежкото положение, в което са изпаднали след загубата му“ (по Тодоров), „тематизиране на тъгата, болката и самотата на човека, който жали, и на семейството му“ (по Буркхарт) или „денонсиране (че починалият е изоставил близките си и този свят, че предците са го „подмамили“ и пр.), както и отчаяние и екскламация (особено в случаите на смърт на дете или млади хора)“ (по Микитенко). Устойчиво в структурата присъства обръщението към починалия (персонифициращо конкретното оплакване), а „тежкото положение“ на живите му близки най-често е описано чрез „оставяне“:

*Оф, море мило майкуле, майкуле мочено,
Оф море мило майкуле,
ори мочено майкуле,
коде ги троти⁵ децава,
плачет и викае по тебе...⁶*

*О, море, мило братчуле,
ка ни го стори овея чудо големо,
море ке и троти челедите,
ка се одели йот ними, мило братчуле...⁷*

*Кара ми напраи, оре сайбия,
що ми троти челедите,
кой кя и доближи твойте челеди, оре сайбия.⁸*

Наред с изразяване на чувството за „изоставеност“, сред мотивите, които най-често се срещат в оплакванията от Голо Бърдо също е и „представяне на детайли из живота на починалия, както и на обстоятелства около смъртта му“ (по Буркхарт). И макар че Микитенко, както и редица други автори, споменават и величаене на починалия, в определени случаи глорификация, с голям брой епитети и умилителни имена, и за изброяване на добрите дела в живота на починалия, в Голо Бърдо по-скоро животоописание то има „мъченически“ характер, акцентира се върху трудния и мъчителен живот на починалия. Албанските оплаквания също представляват главно възхвала на качествата и изтъкване на заслугите на умрелия, спомени за случки от миналия живот. Типични са нежните обръщения към мъртвия и идеализацията му чрез подробното изброяване на добродетелите му (Hahn 1854; Soko li 1966).

Познат мотив в словесното съдържание на оплакванията от Голо Бърдо е свързан с „изпращане“ на „много здраве“ на по-рано починали близки“ (по Тодоров) или „молба към починалия да поздравя онези, които са починали по-рано, и да им носи новини за живите (по Буркхарт). В Голо Бърдо този мотив в оплакването дори се обогатява с по-детайлен разказ за близките живи. Мотивът е познат и сред сърби (Петровић 1968: 81) и румънци (Lazâr 1910: 169).

Музикално съдържание на оплакванията

Погребалните и поменни оплаквания в Голо Бърдо се изпълняват едногласно (каквато е и местната песенна традиция), по-често последователно индивидуално, в редки случаи групово⁹, без обаче оплаквачките да се слушат една друга. Етномузиколозите Н. и Д. Кауфман очертават три музикално-поетически категории: оплакване на покойник, оплаквателна песен и песен за покойник. Оплаквателната песен най-често води началото си от оплакване. Песните за покойници могат да включват елементи на оплакването, но това не е задължително. Повечето са в стила на обикновената седенкарска и по-рядко трапезната песен (Кауфман 1988: 195). За влиянието на оплаквателната песен върху останалите жанрове говори и Ст. Генчев (Генчев 1972: 364), но най-точно са дефинирани отношенията между оплакването и песента от Н. и Д. Кауфман: „Музикалната стилистика на песента е модел на подражание при оплакване; музикалната стилистика на оплакването не е модел за подражание при народното пее-

не” и още – „оплакването може мелодически да бъде сродно с песента – „плаче, сякаш песен пее” (Кауфман 1988: 205). Още в края на 60-те години на ХХ в. Р. Кацарова отбелязва, че „сам народът схваща оплакванията като песен” (Кацарова 1969: 188). Точно в този план са представите и на голобърдци, и все пак, рецепцията към оплакването не е съвсем като към действителната традиционна песен, тъй като е обвързано със смъртта.

Р. Кацарова очертава двата вида песни у нас въз основа на стила на звукоизвличане – „сечени” и „влачени”. „Сеченият стил” е речитативно-декламационен – мелодическата линия при него е слабо орнаментирана. Този стил се среща в немалка част от оплакванията в България, както и в голобърдските оплаквания. В Голо Бърдо може да се наблюдава и вариантност при „сечените” или речитативните оплаквания – в едни случаи те са по-разгърнати, в по-широк тонов обем, маркират типични интервалови движения (на чиста кварта или чиста квинта):

Rubato

О, мо-ре, ми-ло брат-чу-ле, ка ни го сто-ри о-ве-я чу-до

го-ле-мо, мо-ре ке и тро-ти че-ле-ди-те, ка се

о-де-ли йот ни-ми, о мо-ре ми-ло брат-чу-ле

В други случаи речитативността има доминиращо говорно-декламационен характер в рамките на амбитус голяма секунда:

Rubato

Оф мо-ре ми-ло май-ку ле, о-ри мо-че-но

май-ку ле, ко-де ги тро-ти де-ца-ва,

пла-чет и ви-ка-е по-те-бе

При изследването на интонационното родство на оплакванията и съответната местна песен, Н. и Д. Кауфман изказват тезата за оплакванията като съдържащи „мелодическите и словесните особености на песенния стил на областта, от която произхождат” (Кауфман 1988: 131)¹⁰. В Голо Бърдо съществуват оплаквания, които по своя мелодико-ритмически профил са сходни с местни песни, и то с обредни сватбени песни. Това от своя страна отпраща към релацията сватба-смърт, която се експлицира на различни нива в обредността. В посочения по-долу пример на оплакване може ясно да се види неравноделната пулсация, която с известна лабилност (поради импровизационността) все пак може да се каже, че маркира един от най-познатите мелодико-ритмически модели на сватбената песен (в 12/8). Близостта е и в мелодическо отношение, макар оплаквателният модел да е по-схематичен:

Rubato

Ка - ра ми на - пра - и, о - ре сай - би - я,
 що ми тро - ти че - ле - ди - те кой къ и до - бли - жи
 твой - те че - ле - ди, о - ре сай - би - я

В заключение може да се каже, че оплаквателната традиция от областта Голо Бърдо е функционираща във все още съхранената погребална и поменна обредност. Съществуването на общността в албански етнически, езиков и културен контекст не е повлияло върху традиционния песенен фолклор, нито върху оплаквателните практики на голобърдци. Голобърдските оплаквания имат словесни и музикални белези, които ги приобщават към българската и по-широко към славянската оплаквателна традиция.

БЕЛЕЖКИ

¹ От 2007 г. извършвам проучвания в областта Голо Бърдо, но наблюденията върху оплаквателната традиция са осъществени в теренни експедиции в периода 10–19 юли 2012 и 2–10 август 2012 г., финансирана от Фонд „Научни изследвания” по проект „Песента като маркер на общностната идентичност: два частни случая” (ДМУ 03/65), на който съм ръководител.

² В областта Голо Бърдо все още има възрастни хора, които не знаят албански, тъй като не са посещавали училище. Албанският език се изучава като официален език едва в детска градина или в училище, във възрастта преди това голобърдци говорят само своя диалект.

³ Подробни характеристики на сръбските оплаквания прави Влахович (Влаховић 1970).

⁴ И християни, и мюсюлмани в Голо Бърдо правят „помен” шест седмици след смъртта.

⁵ Остави.

⁶ Емрия Каса, род. 1960 г. в с. Кленье, образование средно, земеделие; с. Кленье, 17-18.07.2012, записал В. Тончева

⁷ Икя Меча, род. 1928 г. в махала Стойковци на с. Лешничани, без образование, земеделие (майка от Лешничани, баща от мах. Стойковци); с. Лешничани, 13.07.2012, записал В. Тончева

⁸ Икя Меча.

⁹ Това групово оплакване не се възприема като колективно оплакване с определени отношения в групата, то е „случайно” и неосъзнато. При гръцките оплаквания например се наблюдава солово или хорово изпълнение на оплакванията, както и редуване на един или повече солисти и хор, имитиращо диалог между живи и мъртви (вж. Alexio 1974).

¹⁰ Становището за оплакванията като „показател” за музикално-фолклорния диалект за пръв път е изложено от Р. Кацарова. Недостатъчното количество записи, с които авторката разполага към онзи момент, не ѝ позволяват да защити достатъчно убедително това свое наблюдение.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Буркхарт 1990: Буркхарт, Д. Текст – контекст – аспекти српскохрватске тужбалице. Расковник. Београд.

Вакарелски 1990: Вакарелски, Хр. Български погребални обичаи. БАН. София.

Влаховић 1970: Влаховић, П. Неки новији облици наших тужбалица. – Народно стваралаштво (фолклор), кн. 35-36, Београд.

Генчев 1969: Генчев, Ст. Към проучването на различията между обичаите при погребение от двете страни на ятовата говорна граница в Северна България. – Известия на Етнографския институт с музей – БАН, 1.

Генчев 1971: Генчев, Ст. Етнографско единство и регионални различия в обичаите при погребение у българите. – В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. БАН. София.

Генчев 1972: Генчев, Ст. Българската оплаквателна песен – подялба и място в обредите при погребението. – В: Проблеми на българския фолклор, Т. I. БАН. София.

Диневков 1980: Диневков, П. Български фолклор. София: Български писател.

Дробњаковић 1960: Дробњаковић, Б. Етнологија народа Југославије. Први део. Београд.

Елдъров 2000: Елдъров, Св. Българите в Албания 1913–1939. Изследване и документи. София: „Иврай”.

Кауфман 1988: Кауфман, Н., Д. Кауфман. Погребални и други оплаквания в България. БАН. София.

Кацарова 1969: Кацарова, Р. Оплакване на покойници. – Известия на института за музика – БАН, т. XIII.

Кънчов 1900: Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика. София.

Лиманоски 1993: Лиманоски, Н. Исламизацијата и етничките промени во Македонија. Македонска книга. Скопје.

Македония и Одринско 1995: Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873 г. Македонски научен институт. София.

Микитенко 2001: Микитенко, О. Етно-поетске константе српских тужбалица у контексту универзалија европске традиције тужења. – В: Пројекат/Проект Растко Украјина/Україна. – <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/mikitenko_etpoet_tuzhb.html>.

Миланов 2001: Миланов, Е. Българите от Голо Бърдо и Гора. – В: Алманах на дружество “Огнище” – културно-просветно дружество. Българите в Албания и Косово. Т. 1. София.

Милошевић 1940: Милошевић, М. Ј. Неки обичаји око самртника у Нересници. – Етнологија, књ. 4.

Hahn 1854: Hahn, J. G. von Albanesische Studien. Jena.

Панкова 1966: Панкова, В. Народно стваралаштво око смрти код Торбеша. – В: Рад XI-ог конгреса Савеза фолклориста Југославије у Новом Винодолском 1964. Загреб.

Петровић 1907: Петровић, поп А. Народни живот и обичаји у Скопској Црној гори. – Српски етнографски зборник. Т. 7. Београд.

Петровић 1968: Петровић, П. Ж. Народни мотив ускрснућа покојника у Херцеговини, Босни и Србији. – Гласник Етнографског музеја у Београду, 30.

Тодоров 1971: Тодоров, Д. Специфика и някои художествени особености на българските тъжачки. – В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. БАН. София.

Alexio 1974: Alexio, M. The Ritual Lament in Greek Tradition. Cambridge.

Lazâr, V. 1910: Lazâr, V. 1910: Die Südmänen der Türkei und der angrenzenden Länder. Bucarest.

Sokolî 1966: Sokolî, R. Chansons populaires albanaises. Tirana.